



ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝΚΑΘΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1952



Ε.Υ.Δ. Π.Ε. Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008



OCTAVE MERLIER

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ*

*Η πιο αρχαία λέξη που υπάρχει για να δώσει την έννοια άσκητης, είναι *muhi*, που τη συναντούμε πολλές φορές στο *Hig-véda*. *Ας αναφέρουμε ακόμα μερικούς πολύ αρχαίους θρύλους, όπως *śāpnyasīn*, άπάρνητης, *śramaṇa*, αυτός που προσπαθεί, *śaravajaka*, ταξιδευτής, προσκυνητής.

SCHWEITZER, Οι μεγάλοι στοχαστές των Ίνδιων (σελ. 38 και 39 σημ.)

Όταν ο Όδυσσεάς πάτησε στα έβδομηντα πέντε του χρόνια, πήρε μιá πρόσκληση άπ' τόν Ίδομενέα νά πάει νά περάσει μαζί με τó γέρο-βασιλιά της Κρήτης μερικές έβδομάδες* σ' αυτό τó διάστημα θά γίνονταν μεγάλες θυσίες στούς θεούς, άθλητικοί άγώνες και γιορτάσια για νά τιμήσουν τήν παρουσία του πιο μεγάλου ταξιδευτή όλων τών καιρών, του πιο πανούργου ήρωα, του πιο πολυμήχανου, του πιο τολμηρού, του πιο γνωστικού.

«Έλα, γιέ του Λαέρτη, έλεγε στόν Όδυσσεά τó μήνυμα του Ίδομενέα, ó Όμηρος βρίσκεται έδω κοντά μου. Σε προσμένει για νά μάς τραγουδήσεις τó μεγάλο έπος που λέει για τίς περιπέτειες όπου σε συντρόφευε ή γλαυκώπις Άθηνά, ή κόρη του Δία.»

Κι ó Όδυσσεάς πήγε στόν Ίδομενέα. Και περνούσαν οι φιλόξενες βραδιές ν' άκούει τó τραγούδι του Όμηρου. Κι όταν ó τυφλός ραψωδός τέλειωσε, ó Όδυσσεάς, που του γόρεψαν νά μιλήσει κι αυτός, γυρίζοντας στόν ποιητή, τόν εόχαρίστησε και παρακάλεσε τούς θεούς και τόν Άπόλλωνα, πούχει τά πρωτάτα στήν ποίηση και τή μουσική, νά τόν γεμίσουν μ' όλες τους τίς χάρες* κατόπι είπε τουτá τά παράξενα λόγια:

«Η διήγησή σου, γέρο, είναι άληθινή και γι' αυτούς που κάτω άπ' τίς λέξεις βλέπουν τά φαινόμενα τών πραγμάτων, θεούς κι ανθρώπους, και για κείνους που, κάτω άπ' τίς ίδιες λέξεις, ξεκρίνουνε, πέρα άπ' τίς εικόνες, τήν άλήθεια που τά μάτια, τ' άρτιά, οι άίστησες δέ μπορούν νά τήν πιάσουν, άλλα που τó πνεύμα τήν άδράχνει μες σε

μιá φωτεινή και θείαν όρασιά. Και τουτοιδó μόνο, που μες στα βάθη τών αιώνων δέθ' αναγυρέψουν τήν Ίθάκη στο νησί του Λαέρτη και τόν Όδυσσεά περιδιαβάζοντας μέσα στο ποίημα, τουτοι μόνο θά ξέρουν με σίγουρη γνώση πώς ó τυφλός ραψωδός τραγούδησε καλά τή θεία περιπέτειά μου. Όλοι σεις που μ' άκούτε, είσαστε όλοι Όδυσσεάς. Ό Όδυσσεάς, φίλοι μου, είσαστε σεις. Και Ίθάκη είναι κ' ή Κρήτη ή έκατόμπολις, είναι κ' ή πατρίδα του καθενού σας. Οι μνηστήρες που όλακερα δέκα χρόνια γυροφέρνανε ό,τι πιο άκριβό είχα, που πίστευε πάντα σε μένανε και με περίμενε, τó ξαίρετε πολύ καλά ποιό είναι, τούς είχατε αντίκρι σας και τούς σκοτώνατε, σεις τούς σκοτώνατε κάθε φορά που θέλησαν νά σάς άρπάξουν αυτό που για όλους έμάς είναι ούσιαστικό, κι όχι μονάχα αυτό πούδναι σε μάς τó σύμβολο του σπιτικού και της πατρίδας, εκεί που νιώθουμε πώς μάς ξαναφέρει πάντα, όπου κι άν πάμε, τó νόστιμο ο ν ή μ α ρ, άλλα αυτό που κάνει τή διάρκειά μας, τήν παντοτινή παρουσία μας ενάντια στις παγιδευτικές επιθέσεις της λησμονιάς.

Ναι, ταξίδεψα σ' όλον τόν άπάνου κόσμο και μίλησα με τούς Ίσκιους που κατοικούν στόν κάτω κόσμο. Άλλά είδα πολύ περισσότερες πολιτείες κι ανθρώπους άπ' όσους είπε ó Όμηρος. Τί σημασία έχει έξάλλου. Και τó θυμητικό μας, μιá έκλογή είναι κι αυτό. Όσοσο αυτό που δέν τ' όπε διόλου ó τυφλός ραψωδός, θά σάς τó είπω τώρα έγώ με λίγα λόγια. Άπ' όλα όσα είδα κι άπ' όλα όσα άκουσα, άπ' όλα τά μέρη του κόσμου όθρε πήγα, άπ' όλους τούς θνητούς που γνώρισα κι άπ' όλους τούς θεούς όπου έκαμα θυσίες για νάμπω ως μέσα στήν ψυχή τών μακρινών και παράξενων λαών που πήγα κοντά τους, νά τó μέγα και μοναδικό

* Ό πρόλογος στη γαλλική μετάφραση της Άσκητικής, που κυκλοφόρησε στις εκδόσεις του Άλλικού Ίνστιτούτου. (N. Kazantzakis: Ascèse-salvatores Dei, traduit et présenté par Oct. Merlier. Athènes 1951).

δίδαγμα που πήρα και που κράτησα, τουτοδω: ένα είναι το ωραίο, αυτό που έμεις, οι Έλληνες, νιώθουμε· μια είναι η αλήθεια, αυτή που έμεις, οι Έλληνες, ξαίρουμε· ένας είναι ο δρόμος προς τους θεούς, αυτός που περνάει απ' την Ελλάδα· Ίδομενά, πάμε να προσφέρουμε μια θυσία σ' όλους τους θεούς μας, του ούρανοῦ, τῆς θάλασσας και τῆς στεργιάς. "Ας στήσουμε όμως κ' ένα βωμό για να θυσιάζουμε, σάν σέ μια μόνη θεότητα, σ' όλους τους θεούς που λατρεύουν οι υπερπόντιοι λαοί, και που άκουσα άλλοτινά να μού μιλοῦν γι' αυτούς. Φίλοι μου, άς τους ποῦμε και μείς θεούς, όλους τους θεούς που λατρεύονται στην οίκουμένη. Οι δικοί μας — μού τόπε ἡ Ἄθηνᾶ — δέ θά καταουφιάσουνε. "Ας τους έξευμενίσουμε όλους, γιατί όλοι τους είναι ένας, όπως κι όλοι οι άνθρωποι ένας είναι άνθρωπος, όλοι έσεις που μέσα σας είμαι έγώ, έγώ που έντός μου είσατε σεις. Ἄλλά άς θυσιάσουμε και σ' αυτόν τό θεό, αυτόν τόν έσωτερικό δαίμονα που ζεί έντός μας, που ποτέ δέν είν' ὁ ίδιος κι ωστόσο ὁ ίδιος είναι πάντα, βίαιος καμιά φορά, μά και πρᾶος, ξέφρενος συχνά, μά και συχνότερα άκόμα, λογικός. Είναι τό δικό μας πνέμα, ἡ δικιά μας σάρκα κ' ἡ δικιά μας ἡ καρδιά· κατοικεῖ τόν κάτω κόσμο, καθώς και τόν άπάντια σ' όλους τους θεούς· όταν τόν ρωτάω ποιός είναι, μού άποκρίνεται όπως έγώ άποκρίθηκα στόν Πολύφημο: Οὔτις. Ἄθηνᾶ, θεά άγαπημένη, θά μού είπεις ποτέ τ' όνομά του και τῆ δύναμή του;

Φίλοι μου, έχω φτάσει πιά στην ηλικία εκείνη όπου ὁ φιλοσοφημένος άνθρωπος πρέπει ν' άπαρνιέται τ' άγαθά του κόσμου τούτου, αν έμαθε τουλάχιστο κατιτίς απ' τῆ ζωῆ. Ἄλλά, σάς τό ξεμολογιέμαι, αυτό που ξαίρω είναι πως δέν ξαίρω τίποτα· και νιώθω πάντα έντός μου τῆ γητεύτρα χάρη τῆς ζωῆς.

Ἀνθρώπους, πολιτείες, χώρες, σοφία τῶν λαῶν, τῶν ποιητῶν και τῶν μαντευτάδων, όλα θέλησα νά τά μάθω για νά ζῆσω καλύτερα. Ἄλλά ἡ ζωῆ, αυτό είναι τό καλύτερο ταξίδι, ἡ όμορφότερη, ἡ μοναδική μεγάλη περιπέτεια, αν τῆν άγαπᾶς τουλάχιστο μ' έρωτα, καθώς άγαπᾶς μια γυναίκα, ὄχι μονάχα μέ τό νοῦ σου, αλλά μ' ὄλακερο τό είναι σου, τό κορμί σου, τό πνέμα σου, τῆν καρδιά σου, μέ τό μυστηριακό τό δαίμονα που είναι μέσα στόν καθένα μας. Δοθεῖτε στή ζωῆ ὄλακεροί, σάν νάταν νά πεθάνετε εύθύς, ως σάν νάταν και ποτέ νά μὴν πεθάνετε».

Τούτη ἡ συνέχεια στην Ὀδύσεια δέν είναι ένα κομμάτι αὐτηνῆς ποῦγραφε ὁ κ. Καζαντζάκης στό μεγάλο του ποίημα μέ τίς εἰκοσιτέσσερις ραψωδίες. Ἄλλά τό θέμα του λόγου του Ὀδυσσεά, αυτό θάθελα νά

ξετυλιξω για νά προσπαθήσω νά προσδιορίσω τῆ σχεδόν άπιαστη προσωπικότητα του συγγραφέα τῶν Ταξιδιῶν και τῆς Ἄσκητικῆς. Ὡστόσο έπειδή έδω πρόκειται για ένα προεισαγωγικό σημείωμα κι όχι για κριτική μελέτη, θ' άποφύγω εκείνους τους άπαραίτητους, αλλά που τραβοῦν σέ μακρος, φιλολογικούς τρόπους που για νά μᾶς φέρουν στή σκέψη ένός ποιητῆ, κάνουνε χιλιά - δυό γυρίσματα ανάμεσα στό έργο του. Λοιπόν, δέν θά περιγράψω, αλλά θά προσπαθήσω νά φέρω στό νοῦ αυτόν τόν Ὀδυσσεϊκό πρίγκηπα που γεννήθηκε στην Κρήτη, που τ' αναρίθμητα ταξίδια του τόν ὀδηγοῦν στην Ἄσκητικῆ και που ἡ Ἄσκητικῆ του είναι κι αὐτή ἡ ίδια τό μεγαλύτερο μεταφυσικό ταξίδι. Τέρμα μαζί και ξεκίνημα. Τά ταξίδια δέν είναι παρά σταθμοί ανάμεσα στόν κόσμο τῶν φαινομένων. Ἡ Ἄσκητικῆ είναι ἡ Ἰδέα τους.

* * *

Στ' αλήθεια, υπάρχουνε πολλοί τρόποι για νά ταξιδέψει ένας ὁμοιο itinerans. Ὁ κ. Καζαντζάκης τους δοκίμασε όλους. Ἀρχίνησε απ' τά βιβλία και τους ανθρώπους, που τά διάβασε ἡ τους έβαλε νά μιλήσουν. Ὑστερα γύρισε τόν κόσμο. Πλάτυνε τους ὀρίζοντες, ξαναπιάνοντας τά βιβλία, κοινώνοντας μέ τους ποιητές, τους σοφούς, τους προφήτες. Ἔτσι ὁ γήινος κόσμος έγινε στοιχείο του σύμπαντος.

Κ' είναι άνάγκη νά μετακινηθεῖ κανείς τόσο πολύ για νά συλλάβει τό σύμπαν; Οι μεγαλύτεροι ταξιδευτές δέν είν' εκείνοι πο' έχουν ταξιδέψει τίς στεργιές και τίς θάλασσες, αλλά ὄσοι έχουν μέσα τους τῆ θείο φλόγα. Ὡστόσο υπάρχει ἡ περίπτωση τοῦ Ὀδυσσεά.

Σχετικά μέ τόν πρώτο τρόπο ταξιδιου βρίσκω στόν κ. Καζαντζάκη, ένα ωραίο κείμενο. Είναι απ' τόν Ἄλξῆ Ζορμπέ του, που γι' αυτόν θά πρέπει νά κάμω λίγο τώρα, σέ λίγο.

«Ὁ παπούς μου, από τῆ γενιά τῆς μητέρας μου, σ' ένα χωριό τῆς Κρήτης, έπαιρνε κάθε βράδι τό φανάρι και γύριζε μέ βόλτα στό χωριό νά δει μπᾶς κ' ἤρθε κανένας ξένος· τόν κουβαλοῦσε σπῆτι, τοῦδινε μπόλικά κ' έτρωε κ' έπινε, κάθονταν έπειτα στό μεντέρι, άναβε τό μακρὸ τσιμπούκι, γυρνοῦσε προς τό μουσαφίρη του — εἶχε φτάσει ἡ ὥρα τῆς πλερωμῆς — και τοῦλεγε προσταχτικά:

— Λέγε!

— Τί νά πῶ, γέρο Μουστογιώργη;

— Τί είσαι, ποιός είσαι, άποποῦ έρχεσαι τί χώρες και τί χωριά είδαν τά μάτια σου· όλα, όλα νά τά πεις. Ἐμπρός, λέγε!

Κι άρχιζε ὁ μουσαφίρης νά λέει αλήθειες και ψευτιές άνάκατα, κι ὁ παπούς μου κάπνιζε τό τσιμπούκι κι άκουγε και ταξιδεύε μαζί του, ἤουχα καθούμενος στό μεντέρι. Κι αν του άρεσε ὁ μουσαφίρης, τοῦλεγε:

—Θά μείνεις κι αύριο, δέ φεύγεις. "Ε-
ως κι άλλα νά πείς.

Δέν είχε ξεπορτίσει ποτέ ο παπούς μου
π' τό χωριό του, μήτε στο Μέγαλο Κάστρο
ήτε πάει, μήτε στο Ρέθεμνος.—Τί νά πάω ;
Βεγε.— από δω περνοῦν Ρεθεμνωίτες και
Ιωστρινοί, ἔρχεται τό Ρέθεμνος και τό Κά-
στρο στο σπίτι μου, ἄς εἶναι καλά. Τί ἀ-
νάγκη ἔχω νά πάω ἐγώ ;»

Ὁ κ. Καζαντζάκης ἔχει μοιάσει ἀπ' τόν
παπού του, τόν πατέρα τῆς μάνας του. Τό
ξαίρει καλά και δέν τό κρύβει.

Πρέπει κανείς νά διαβάσει τόν "Αλέξη
Ξορμπά για νά δει πῶς ξαίρει νά κάνει
πῶν ἄλλον νά μιλά, πῶς ξαίρει αὐτός ν' ἀ-
κούει και νά ξαναπλάθει αὐτό πού ἀκουσε.
"Αλλά τό ἀμετάκινητο ταξίδι, ἂν ἱκανο-
ποιεῖ πλήρως τό γέρο Μουστογιώργη, δέ
μποροῦσε νά ἱκανοποιεῖ τόν ἔγγονό του. "Η
βήγηση τοῦ ξένου εἶναι σά μιὰ ὀθόνη ἀνά-
μεσα στόν κόσμο και σέ μάς. Λοιπόν τόν
θέλουμε τόν κόσμο, μ' ὅ,τι ἔχει σκληρό, ἀ-
λόγιστο, μέ τίς πονηριές του, τοὺς κινύ-
τους του, τίς ἀπογοητεύσεις του. "Οδυσ-
σέα, εἶν' ἀλήθεια πῶς μονάχα οἱ θεοί σ' ὀ-
δηγήσανε ἀπό περιπέτεια σέ περιπέτεια ;
Τό μεγάλο μυστήριο, αὐτό δέν εἶναι πού
σέ τράβηξε ; "Οταν βάζεις νά σέ δέσουν
στο ἄλμπουρο τοῦ καραβιοῦ για νά μπο-
ρέσεις ν' ἀκούσεις τίς Σειρήνες, ἀφοῦ φρόν-
τισες πρώτα νά βουλώσεις μέ κερί τ' ἄφτια
τῶν συντρόφων σου, μάς φανερώνεις ἔτσι τό
μυστικό τῆς καρδιάς σου. Νά μπορείς ὅλα
νά τά μάθεις, ὅλα νά τ' ἀκούσεις, για νά
μπορέσεις νά βγάλεις μιὰ κρίση σωστή,
γέννημα πείρας και γνώσης, για τόν κόσμο.
Ν' ἀκούσεις αὐτό πού ἡ λογική ἀπαγο-
ρεῖει στοὺς ἄλλους ν' ἀκοῦνε. Κ' ἔτσι ἀφοῦ
ἔχεις ἀποδιώξει ἀπ' τόν ἑαυτό σου τήν ἄ-
γνοια, τό φόβο, τήν ὑπερβολική φρόνηση,
νά μπορείς πιά ν' ἀνέβεις πιδ ψηλά ἢ νά
κατέβεις πιδ χαμηλά, ἐκεῖ πού βρίσκεται τό
τερατώδες μυστικό, αὐτό πού μόνο μπορεί
νά τά ἐρμηνέψει ὅλα και νά δώσει στόν
ἄνθρωπο τήν ὑπαρξη ἢ και νά τόν βουλιά-
ξει στο ἀπόλυτο τῆς ἀνυπαρξίας.

Πές μου τά ταξίδια σου και θά σοῦ πῶ
ποιός εἶσαι.

"Αλλά, πάλι ἓνα κείμενο τοῦ κ. Καζαν-
τζάκη ἔρχεται νά μαρτυρήσει γι' αὐτόν :

«Ὁμοια φαντάζομαι, κ' οἱ Σειρήνες θ:
ἀνατάραξαν μιὰ ψυχή, γιομάτη περιέργεια
κι ἀξιοπρέπεια πού δέ θέλει νά χάσει κανέ-
να ἀπό τοὺς πειρασμούς τῆς γῆς, μά συ-
νάμα δέ θέλει και νά ξεπέσει. Ἀπό τίς τρεῖς
μέθόδους πού ἔχει ἀνακαλύψει ὁ ἄνθρωπος:
νά δοθεῖς ὅλος στίς Σειρήνες και νά σαπί-
σεις· νά μή δοθεῖς καθόλου και ν' ἀγιά-
σεις, ἡ μέθοδο πάλι τοῦ "Οδυσσέα εἶναι ἡ
καλύτερη.»

Θάλεγα για τόν κ. Καζαντζάκη πῶς, μέσ

σ' ἓνα σῶμα πού θέλει νάναί σῶμα ἀσκητῆ,
ἡ ψυχή του θά δινότανε ὀλάκερη κάθε στι-
γμῆ στίς Σειρήνες, ἂν τό πνεῦμα του, αὐτό
τό καταραμένο πνεῦμα πού τόσο τό κακο-
λογεῖ—κι ὄχι ἄδικα—δέν τόν ἔδενε στο ὄλ-
μπουρο, ὅπου, μέ τ' ἄφτια και τά μάτια ἀ-
νοιχτά, δοκιμάζει για ὅλα μιάν ἀπόλαυση
ἐγκεφαλική, ἀκίνητη, δεμένη ἀκατανίκητα μέ
τή θεώρηση μόνη.

* * *

Τό πορτραῖτο του ; νά το, δοσμένο ἀπ'
τόν ἴδιο : «ἡ μορφή περίεργη, πολύ ψηλός,
μάτια μαύρα, διαπεραστικά, φρύδια πυκνά, μύ-
τη γαμψή, ἔκφραση ὄλο ἀπληστία κ' ἔπαρση.»

Μές σ' αὐτό τό κορμί κατοικεῖ μιὰ ψυχή
γιούπα. «Ὁ ἄλλος Γερανός εἶναι μιὰ ψυχή
πολυσύνθετη—γράφει ἄλλοῦ—. Διαπερνάει
τό καθετί μέ μιὰ λάμψη θαμπωτική. Βλέπει
σωστά. Εἶναι ἓνας ἔνθερος ὑπερασπιστής
τοῦ κομμουνισμοῦ και συγχρόνως τόν περι-
φρονεῖ· τόν θεωρεῖ ἀνίκανο νά χωρέσει ὄλη
τήν ψυχή του. Τί ποθεῖ, λοιπόν, αὐτή ἡ ψυ-
χή ;... "Αλλά τί ἔρχεται νά κάμει ἐδῶ αὐτός
ὁ "Αφρικανός ;»

Ὁ "Αφρικανός, ἡ λέξη εἰπώθηκε. Ο κ.
Καζαντζάκης, πού βρίσκεται στη Μόσχα τῆ
στιγμῆ πού σκέφτεται για τόν ἑαυτό του
αὐτή τῆ λέξη, δέν αἰσθάνεται κεί πέρα οὔτε
"Ασιάτης, οὔτε Εὐρωπαῖος, ἀλλά νιώθει σά
νάναί γέννημα μιᾶς ἄλλης "Ηπείρου. "Η ἀλή-
θεια εἶναι πῶς εἶναι ὅλα αὐτά. Κ' ἐδῶ ἀ-
κριβῶς εἶναι τό δράμα τοῦ "Οδυσσεῖκοῦ
Κρητικοῦ, πῶς ἔτσι εἶναι ὡς τό μεδούλι τῶν
κοκκάλων του.

Θυμάμαι τήν ἐκπληξή μου ὅταν, τήν πρῶ-
τη φορά πού τόν συναπάντησα, κατά τό
1926, μου εἶπε σκάζοντας στά γέλια : «Εἶ-
μαι Κρητικός, κ' ἔπειτα "Ελληνας.»

"Ενα σύντομο ταξίδι στήν Κρήτη, λίγα
χρόνια ἀργότερα, μ' ἔκανε νά καταλάβω
τί πάει νά πεί αὐτή ἡ λέξη. "Από τότε, ἐ-
ξάλλου, ἔμαθα νά διαφοροποιῶ τόν Κεφαλ-
λωνίτη ἀπ' τόν "Ηπειρώτη, τό Χιώτη ἀπ' τό
Μυτιληνιό, τό Ρουμελιώτη ἀπ' τό Μωραῖτη
και γενικά τό νησιώτη ἀπ' τό βουνήσιο. "Αλ-
λά τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἔχουνε τό καθένα
τόν τύπο τους. "Ακούστε ἓνα τραγοῦδι τῆς
Δωδεκάνησος κ' ἓνα τραγοῦδι τῆς Κρήτης
και θά νιώσετε εὐθὺς πῶσο λίγο μοιάζει
τοῦτο-δῶ μ' ἐκεῖνο τῆς Ρόδου ἢ τῆς Κάρ-
παθος. "Αλλά μή νομίσετε πῶς ἡ Κρήτη ἔχει
ἓναν μονάχα ἀνθρώπινο τύπο ἢ πῶς ἡ φύ-
ση, μέσ στο νησί, εἶναι παντοῦ ἡ ἴδια. "Αλ-
λη εἶναι ἡ μεριά πού βλέπει κατά τήν "Α-
φρική, ἄλλη ἡ βορεινή ἀκτῆ· ἄλλη ἡ φύση
στόν κάμπο, ἄλλη στά ψηλά βουνά, κ' οἱ
ἄνθρωποι εἶναι τοπία σέ μικρογραφία. Συλ-
λογίεμαι τά Σφακιά, τά Χανιά, τό Ρέθεμνος,
τό "Ηράκλειο, τήν κοιλάδα τῆς Μεσσαράς.

Μεταξύ τους οἱ "Ελληνες, χαρακτηρί-
ζονται ἔτσι : ὁ Ρουμελιώτης, καλοκάγαθος

καί γενναίος· ὁ Μωραΐτης ἐπίμονος, περήφανος καί πιστός στους λογαριασμούς του· ὁ Κεφαλλονίτης φημίζεται γιὰ τὴ δόση τῆς τρέλας ποὺ ἔχει· ἂν δὲν εἶναι ἰδιοφυΐα, εἶναι ὡστόσο πρωτότυπος· ὁ Μυτιληνίος, ἄνθρωπος τοῦ πάθους καί βίαιος· Ὁ νησιώτης εἶναι συνήθως ἀπειλός, ἐλευσιακός· ὁ βουνησίος λυρικός καί δραματικός.

Ἡ Κρήτη, καταπὺς τὸ νῆσθω, τὰ δίνει κάπως ὅλ' αὐτὰ μαζί. Γιατί ἔχει μείνει ἡ μεγάλη νῆσος, ἡ ἑκατόμπολις. Ἡ Κρήτη εἶναι, κάτω ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, ἀκέφαλη Νίκη ποὺ φτερουγαίει πρὸς τὴ δύση, τὴν ὀριζόντια καί ἀμετρή σκᾶλα αὐτῆς τῆς διαλυμένης καί τεμαχισμένης ἡπείρου.

Ὡστόσο ὅλοι συμφωνοῦν στὴν περιγραφή καί τὸν προσδιορισμὸ τοῦ Κρητικοῦ: συνήθως, ψηλὸς καί λεπτός, μέση λιγνὴ νευρώδης καί ρωμαλέος, περήφανος καί ἱκανός, τολμηρὸς καί σίγουρος γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, μὴ ψυχὴ ἥρωικὸ καί λυρικοῦ ἐπαναστάτη. Ἡ ἱστορία τοῦ νησιοῦ ἐξηγεῖ κάπως τὸν χαρακτήρα, καθὼς κ' ἡ γεωγραφικὴ του θέση κ' ἡ φύση του. Προφυλακὴ τῆς Ἀφρικῆς, πρῶτο λιμάνι τῆς Φοινίκης, τῆς Ἰουδαίας, τῆς Ἀσίας τελευταῖος σταθμὸς τῆς Εὐρώπης. Ἐπιθυμητὸς ἡρωαχῶνας, ποὺ τὸν διαδοχικὰ ἐστίας πολιτισμοῦ καί ποὺ ἡ νεαρὴ Εὐρώπη, ἀπ' τὸν καιρὸ τοῦ Καίσαρα δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ θέλει τὴν κυριαρχία αὐτῆς τῆς ἀρχαίας γῆς ὅπου γεννήθηκαν, μαζί μὲ τοὺς θεοὺς, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστῆμη κ' ἡ σοφία. Ἡ Ρώμη, οἱ Ἀραβες, οἱ σταυροφόροι, ἡ Βενετία, οἱ Τούρκοι, καταλύσανε διαδοχικὰ τὸ νησί τοῦ Μίνωα. Μόλις λευτερώθηκε ἀπ' τὸν Τουρκικὸ ζυγὸ, ὁ Κρητικὸς τραβοῦσε ν' ἀπελευθερώσει τὴν Ἑλλάδα ποὺ πνίγονταν μὲς στὰ στενὰ σύνορα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους· καί πέρα ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, ἔτρεχε ν' ἀπελευθερώσει τὸν ἀλύτρωτο ἑλληνισμό, διασκορπισμένον ἀπ' τὴ Σμύρνη ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη καί τὴν Τραπεζοῦντα, ἀπ' τὴν Ἐφεσο ὡς τὰ Ἀδανα, ἀπ' τὸ Αἰγαῖο πέλαγος ὡς τὴ Μεσοποταμία, περνώντας ἀπ' τὰ ὕψηλά ὄροπέδια τῆς Καππαδοκίας.

Τὸ δαιμόνιο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ποὺ εἶχε τὴν ἱκανότητα τῆς πραγματοποίησης, ὅσο καί τὴ λεπτότητα τῆς σύλληψης εἶναι, γιὰ μένα, τὸ δαιμόνιο τῆς Κρήτης. Ὁ Βενιζέλος, ὁ Κρητικὸς, εἶναι τὸ ἀθηναϊκὸ πνεῦμα τέτοιο ὅπως τὸ προσδιόρισε ἐδῶ κ' εἰκοσιτέσσερις αἰῶνες ὁ Θουκυδίδης: πάντα γρήγορο στους ὑπολογισμούς, δραστήριον, ἀκούραστο, ἔτοιμον νὰ ξαναρχίσει χωρὶς ἀνάπαυλα, δίχως ποτὲ ν' ἀπελπίζεται ἀπ' τὴν ἀποτυχία, γιατί ἡ ἀποτυχία εἶταν γι' αὐτὸ μὴ ἀφορμὴ νὰ συλλάβει καινούργια καί μεγαλόπνοα σχέδια.

Ἄν ὁ μεγάλος Βενιζέλος εἶταν λιγώτερο Κρητικὸς καί περισσότερο Ἑλληνας, δὲ θὰ χτυποῦσε κατακέφαλα τὴ νοοτροπία ἐκείνων ποὺ, λευτερωμένοι ἀπ' τὸν Τούρκο ἐκα-

τὸ πάνω-κάτω χρόνια, δὲ σκέφτονταν πᾶρὰ νὰ διαφυλάξουν μονάχα ὅ,τι εἶχαν κερδίσει ἀπ' τὸν ἀγῶνα τῶν προγόνων. Θὰ εἶχε προσέξει νὰ μὴ δυσαρρεστήσει τοὺς ἀπογόνους τῶν παλικαριῶν τῆς Ἀνεξαρτησίας καί τῶν πρώτων ὑπηκόων τοῦ Ὀθωνα, ποὺ τὸν εἶδαν εὐθὺς ἐξαρχῆς σὰν ἕνα ἐπαναστάτη ποὺ δὲ σέβεται τὰ ἀποχτημένα δικαιώματα, αὐτὸν ποὺ κατέχτησε γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του, τοῦ νησιοῦ του, ὅλα τὰ δικαιώματα στὴν ἀνεξαρτησία καί τὴν πρόοδο.

Οἱ λαοὶ ποὺ ἀπελευθερώνονται μὲ τὴν ἐπανάσταση προκαλοῦν τρόπο πάντα στους λαοὺς ποὺ ἀπελευθερώθηκαν πρὶν ἀπ' αὐτούς. Ὁ ἥρωισμὸς τοῦ πλαῖνου μᾶς φοβίζει. Ὁ ἥρωισμὸς τῆς σκέψης ποὺ ἀγωνίζεται ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' τίς προκαταλήψεις κι ἀπ' τὴν πλάνη δὲν εἶναι λιγώτερο ἐπιφοβὸς ἀπ' τὸν ἥρωισμό τοῦ ἐπαναστάτη ποὺ μάχεται γιὰ ν' ἀπαλλαχτεῖ ἀπ' τὴ δουλεία.

Βρίσκω μιά συγγένεια ἀνάμεσα στὸν μεγάλον πολιτικὸν ἄνδρα καί τὸν μεγάλο ταξιδευτὴ τοῦ πνεύματος, τὸν κ. Καζαντζάκη. Ἐπαναστάτες κ' οἱ δυὸ, ὁ ἕνας οἰκοδόμος στὴν ψυχὴ ἐπαναστατεῖ ἐνάντια στὰ καινούργια καί παλιωμένα κιάλας πλαῖσια τῆς χώρας του, ὁ ἄλλος μηδενιστὴς στὴν ψυχὴ, πρέπει, γιὰ νὰ σώσει τὴ λογικὴ, νὰ σκοτώσει πρῶτα ἐντὸς του καί σὲ μᾶς τὸ γέρον ἄνθρωπο. Ὁ Βενιζέλος, ἀφοῦ λευτέρωσε τὸ νησί του, κι ἀφοῦ μεγάλωσε τὴν Ἑλλάδα ὡς τὰ Γιάννενα καί τὴ Θεσσαλονίκη, ἔβλεπε κιάλας τὴν Κωνσταντινούπολη καί τὴ Σμύρνη, τὰ Δωδεκάνησα καί τὴν Κύπρο, τὸν Ἑλληνισμό τῆς αἰγαιοπελαγίτικης διασπορᾶς, νὰ φτιάχνουν τὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδῃ τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας. Τὸ φιλόδοξο φτερούγισμά του δέσποζε στὴν Ἀνατολή. Εἶταν στὸ ἀνάστημα τῶν ἡρώων τοῦ Πλουτάρχου· θὰ μπορούσε, ἂν εἶχε γεννηθεῖ Γάλλος ἢ Ἴταλός, νὰ εἶταν ἕνας Ταλεοῦρανδος ἢ ἕνας Καβούρ. Ἑλληνας σκεφτόταν τὴν Εὐρώπη. Αὐτὸ στάθηκε ὁ χαμὸς του. Οἱ δικοὶ του δὲν εἶχαν ὅλοι τὰ δικά του φτερά, ποὺ εἶταν φτερά γίγαντα.

...Γρήγορος στὸ νὰ φαντάζεται καί νὰ ἐκτελεῖ αὐτὸ ποὺ φαντάστηκε· μὲ μιά τόλμη ποὺ ξεπερνοῦσε τὰ μέσα του· ριχνόταν σὲ κάθε κίνδυνο, πέρα ἀπὸ κάθε σκέψη, καί μέσα σὲ δυσκολίες, δίχως νὰ χάνει ποτὲ τὴν ἐλπίδα του· χωρὶς δισταγμὸ, ἔτοιμος νὰ διασχίσει τὸν κόσμον· νικητὴς, ἔσπρωχνε τὴν ἐπιτυχία του ὡς τὸ ἀκρότατο ὄριον· νικημένος, μόλις ποὺ λιγὸκι ἀποθαρρυνότανε. Τὰ σχέδιά του ἀποτύχαιναν, πίστευε πὼς εἶχε στερηθεῖ ἀπ' αὐτὸ ποὺ τοῦ ἀνῆκε· πετύχαινε, αὐτὸ ποὺ εἶχε κάνει εἶταν ἐλάχιστο μπροστὰ σ' αὐτὸ ποὺ ἔλπιζε νὰ πετύχει ἀκόμα. Ἐβγαίνει γελασμένος στίς προσπάθειές του, μιά καινούργια ἐλπίδα ἔμπαινε στὴ θέση τῆς πρώτης κ' ἱκανοποιοῦσε τὴν ἀνάγκη του νὰ ἐπιχειρεῖ. Μόλις ποὺ χαιρόταν γιὰ ὅ,τι εἶχε, γιατί πάντα τὸν ἔτρωγε

ίγνοια της απόχτησης. Θάλεγε κανείς πώς είταν γεννημένος για να μην αναπαύεσαι ποτέ κι ούτε ν' αφήνει και τους άλλους ν' αναπαύονται...

Ο κ. Καζαντζάκης άρκέστηκε να συμπληρώσει, διαμέσου του κόσμου των ιδεών, πού μες στο διάστημα γίνεται ένα με τον Άρχαίο Κόσμο, την Οδύσσεια του όνειρου του.

Βλέπω σάν ένα σύμβολο τή μάχη των κορών για τήν ακριβή τοποθέτηση της Ίθάκης του Όμηρου. Μη γυρεύετε τόν Όδυσσεά στην Ίθάκη. Μη γυρεύετε τήν Ίθάκη στο νησί πού έχει αυτό τό όνομα. Ίθάκη είναι θλάκερη ή Έλλάδα, είναι τά νηιά της κ' οι άκτές της, οι άσιατικές, οι ύρωπαϊκές, οι άφρικανικές. Όδυσσεάς είναι ο καθένας άπ' αυτούς τους άνθρώπους πού μιλάνε τήν έλληνική γλώσσα, πού τους κατατρώει τό πάθος να γνωρίσουν, ν' άδράξουν να νιώσουν ό,τι άνήκει στην περιοχή των αισθήσεων, στην περιοχή της λογικής, αλλά κι ό,τι ξεπερνάει τήν περιοχή των αισθήσεων και της λογικής, πού ξεπερνάει τό συνειδητό για να φτάσει ως τό άκρότατο όριο, τό ύποσυνειδητό και να περάσει και πέρα άπ' τό ύποσυνειδητό, ως με τ' άδιαπέραστα καταχθόνια, στο βασίλειο του θανάτου και τό βασίλειο της τρέλας, τό ζωντανό θάνατο του πνεύματος.

Παράξενη περιπέτεια, τόσο γεμάτη πάθος όπως κ' ή περιπέτεια ενός καταχτητή ή ενός πολιτικού.

Ο κ. Καζαντζάκης τήν είδε με κείνη τήν ένταση της άνησυχίας και της άνικανοποίησης πού οδηγεί τόν πρόγονό του, πέρα άπ' τό γνωστό κόσμο, στη χώρα των Σειρήνων καθώς και στη χώρα των Ίσκιων.

Η Ρωσία, ή Ίσπανία, οι Ίνδies, ή Κίνα, ή Άφρική κ' ή Άραβία δέ μπορούσε παρά να βάλουν σε πειρασμό τό ταξιδιωτικό του πνεύμα. Ο Όμηρος, ο Δάντης, ο Μωάμεθ, ο Βούδας, ο Κομφούκιος, ο Νίτσε, ο Μπερζόν, δέν είναι πιά γι' αυτόν χρονολογίες μες στην Ιστορία της ποίησης και της σοφίας, αλλά μορφές της ανθρώπινης σκέψης.

Άφοι υπόμεινε, είκοσι χρόνια, τό ριζικό πού του τάξανε οι θεοί, με τή σειρά του ο κ. Καζαντζάκης, φτάνει τέλος στο λιμάνι και γεύεται τή μέρα του γυρισμού. Ένα μικρό σπιτάκι, πού τό μαστιγώνει ο θαλασσινός άγέρας, ένας όρίζοντας πεντακάθαρος: ή Πηνελόπη πού δέν τόν άφησε ποτέ, πού δέν υπόκυψε στα τριγυρίσματα των μνηστήρων, δέν τόν είδε να ρίχνει κάτω, τόν ένα ύστερα άπ' τόν άλλο, παρά μονάχα τους θεούς, όλους τους θεούς πού έχουν στοιχειώσει, από τότε πού υπάρχει ο άνθρωπος, τό ανθρώπινο πνεύμα.

Γιατί ή Άσκητική είναι μιá μάχη. Ένάντια σ' όλες τις φαντασιώσεις πού κρα-

τούν τόν άνθρωπο μες στην άγνοια, μες στο φόβο, με τήν πλάτη γυρισμένη στο φώς, έτσι πού να μην είναι πιά παρά ένας σκλάβος πού παίρνει τους Ίσκιους πού περνοδν μπροστά στα μάτια του για πραγματικότητα.

Μάχη και κραυγή. «Ποιό είναι τό ύψιστο καθήκον του άνθρώπου; Να φωνάζει στην έρημο!»¹

Κι όχι για να μην άκουστεί, αλλά γιατί είναι άπίθανο κι άσφαλώς άδύνατο, πώς θα μπορέσει πιά από δω και μπρός να γίνει άκουστός ο προφήτης.

Πρέπει να μάθεις ν' άγωνίζεσαι χωρίς έλπίδα, όχι σόν άπελπισμένος, αλλά σάν άγωνιστής πού αγαπά τόν άγώνα για τόν άγώνα, όχι για τή νίκη και πού, σάν τελειώσει ο άγώνας δίχως άποτελεσμα, σταυρώνει τά χέρια και τραγουδάει. Αυτή είναι ή έλευθερία.

«Ένας Ίνδος πάλαιψε πολλήν ώρα ενάντια στο ρέμα πού παράσερνε τή βάρκα του προς τόν καταρράκτη. Όταν ο μεγάλος άγωνιστής ένιωσε πώς κάθε προσπάθεια πήγαινε του κάκου, σταύρωσε τά κουπιά κι άρχισε να τραγουδάει. "Α, ή ζωή μου να γινόταν αυτό τό τραγούδι. Δέν έλπίζω πιά δέ φοβούμαι πιά. Είμαι έλεύθερος»².

Ν' άγωνίζεσαι, να ρίχνεις κάτω όλους τους ψευτοθεούς, όλους αυτούς τους σάιναiores δει, πού κοντά τους, από τότε πού γίνηκε ο κόσμος, ή ανθρώπινη ύπαρξη γύρεψε, του κάκου, καταφύγιο. Καταλαβαίνουμε πώς ή Ιστορία της φιλοσοφίας καθώς και ή φιλοσοφία των θρησκειών, έχουν φέρι τόν κ. Καζαντζάκη από άπογοήτωση σ' άπογοήτωση.

«Στή ζωή μου, γράφει³, οι πιό μεγάλοι μου εύεργέτες στάθηκαν τά ταξίδια και τά όνειρατά από τους άνθρώπους, ζωντανούς και πεθαμένους, πολύ λίγοι βοήθησαν στον άγώνα μου. Όμως, αν ήθελα να ξεχωρίσω ποιό άνθρωποι αφήκαν βαθήτερα τ' άχνάρια τους στην ψυχή μου, ίσως να ξεχωρίζα τρεις τέσσερεις: τόν Όμηρο, τόν Μπερζόνα, τό Νίτσε και τό Ζορμπά».

Στην πραγματικότητα υπάρχουν κι άλλοι άκόμα. Ο Βούδας, πού ή σκέψη του τόν παρακολουθεί σ' όλη τή διήγηση του Ζορμπά. Ο Δάντης πού δέν τόν αφήνει ποτέ, πού τόν ξέρει απόξω⁴, και πού τό έργο του είναι, για να μεταχειριστούμε έναν όρο του Μεσαίωνα, σάν τόν Καθρέφτη τοϋ Σόμπανοϋ. Πόσες φορές θα μπορούσε κανείς να του βρει σκέψεις όπου, σε μιá έξαισια άρμονία, ένώνονται ή δυτική λογική κ' ή θεία άνατολίτικη τρέχα!⁵

1. Toda-Raba, σελ. 54.

2. Toda-Raba, σελ. 54.

3. Άλέξης Ζορμπάς, Πρόλογος, σελ. 7.

4. Και πού τόν έχει μεταφράσει.

5. Δέν θάταν άνώφελο να διαβάσει κανείς, μ' αυτή τήν εύκαιρία, τις σκέψεις ενός άξιολόγου Ινδολόγου, του Ananda K. Coomaraswamy, πού παραλληλίζει, άδιάκοπα, τήν Ινδική σκέψη με όρισμένους στί-

Ἄλλὰ ταιριάζει νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ τὴ συνέχεια τῆς περικοπῆς ποὺ ἀναφέραμε πρὸ πάνου ἀπ' τὸν πρόλογο τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ. Ὁ συγγραφέας ἐκφράζει ἐκεῖ τὴ χρωστάει στοὺς μεγάλους πνευματικούς ὁδηγούς του. Βρίσκουμε ἐκεῖ σὰ μιά πρώτη ἐρμηνεία τῆς Ἀσκητικῆς.

«Ὁ Ὀμηρος στάθηκε γιὰ μένα τὸ γαληνὸ κατάφωτο μάτι — σὰν τὸ δίσκο τοῦ ἡλίου — ποὺ φωτίζει με ἀπολυτρωτικὴ λάμψη τὰ πάντα· ὁ Μπέρζονας με ἀλάφρωσε ἀπὸ ἄλυτες φιλοσοφικὲς ἀγωνίες ποὺ με τυραννοῦσαν στὰ πρῶτα νιάτα· ὁ Νίτσε με πλούτισε με καινούριες ἀγωνίες καὶ μ' ἔμαθε νὰ μετασιῶνῶ τὴ δυστυχία, τὴν πίκρα, τὴν ἀβεβαιότητα σὲ περηφάνεια· καὶ ὁ Ζορμπᾶς μ' ἔμαθε ν' ἀγαπῶ τὴ ζωὴ καὶ νὰ μὴ φοβοῦμαι τὸ θάνατο».

Ἄλλὰ τὰ πράγματα θάταν πάρα πολὺ ἀπλᾶ, ἂν πίστευε κανεὶς πὼς μπορεῖ ν' ἀπολυτρωθεῖ, σὰν κατὰ στάδια, ἀπ' τὶς πολλαπλές τοξινώσεις, τὶς ἐγκεφαλικές ἢ συναισθηματικές, ποὺ ἡ ζωὴ μᾶς κάνει νὰ δοκιμάσουμε στὸν καθένα μας. Εἴμαστε φτιαγμένοι ἀπὸ ἀντιφάσεις· εἴμαστε αἰώνια, θέση καὶ ἀντίθεση, καὶ ἂν, σὰν ἀπὸ θαῦμα, φτάνομε στὴ σύνθεση, αὐτὸ δὲν εἶναι ποτὲ παρὰ μιά νίκη τῆς στιγμῆς, ποὺ χάνεται εὐθὺς καὶ ποὺ θὰ πρέπει νὰ τὴν ξανακερδίσουμε με τὸ τίμημα τῶν πρὸ σκληρῶν θυσιῶν. Ἔτσι πάει ὁ Ὀδυσσεύς ἀπὸ νησὶ σὲ νησί, ἀπὸ λιμάνι σὲ λιμάνι: ἡ Ἰθάκη δὲν ὑπάρχει πουθενά. Κι ὅταν μιά μέρα φτάσει σ' αὐτήν, θάνατι γιὰ νὰ τὸν ἀδράξει εὐθὺς ἡ νοσταλγία τῆς ἐξαισίας ἀναχώρησης πρὸς τὸ ἄγνωστο, πρὸς τὴν Ἰθάκη ποὺ δὲ βρῆκε.

«Ὅλο καὶ περισσότερο ἔνιωθα αὐτὸ τὸ ἀπάνθρωπο πρᾶγμα, ποὺ με κατάτρωγε κιόλας ἀπὸ τότε ποὺ εἴμουνα στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ ποὺ μ' ἐνδιαφέρει δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ἡ γῆς, οὔτε ὁ οὐρανός, ἀλλὰ ἡ φλόγα ποὺ κατατρώει ἄνθρωπο, γῆς καὶ οὐρανό. Ἡ Ρωσία δὲν μ' ἐνδιαφέρει, ἀλλὰ ἡ φλόγα ποὺ κατατρώει τὴ Ρωσία. Καλυτέρευση τῆς τύχης τῆς μάζας ἢ τῶν ἐκλεκτῶν, εὐτυχία, δικαιοσύνη, ἀρετὴ: λαϊκὰ δολώματα ποὺ δὲ μὲ ξεγελοῦν. Ἐνα πρᾶγμα μόνον με κυριεύει: τὸ γυρεῦν παντοῦ καὶ τὸ ἀκολουθῶ με τὰ μάτια μου με φρίκη· κ' εὐτυχία: τὴν κόκκινη γραμμὴ ποὺ διατρυπάει καὶ διασχίζει, σὰν κομπολόδι ἀπὸ κρανία, τοὺς ἀνθρώπους. Μονάχα αὐτὴ τὴν κόκκινη γραμμὴ ἀγαπῶ ἢ μόνη μου εὐτυχία εἶναι νὰ τὴν νιώθω νὰ διατρυπάει καὶ νὰ διασχίζει τὸ κρανίον μου τσακίζοντάς το. Κάθε ἄλλο μοῦ φαίνεται ἐφήμερο, μακάρια φιλοσοφικό, ἀνάξιο γιὰ μιά ψυχὴ ποὺ ἔχει ξεπεράσει κάθε ἐλπίδα... Τὸ ξαίρεις καλά, ὁ δικός μου ὁ ταγὸς δὲν εἶναι κανεὶς ἀπ' τοὺς τρεῖς ταγούς τῶν ἀνθρώπινων ψυχῶν: οὔτε ὁ Φάουστ οὔτε ὁ Ἄμλετ, οὔτε ὁ Δὸν Κιχώτης:

χους τῆς Θεῖας Κωμωδίας (στὸ βιβλίον Ἰνδουισμός καὶ Βουδδισμός),

1. Toda-Raba, σελ. 113.

Ἄλλὰ ὁ Δὸν - Ὀδυσσεύς! Πάνου στὸ πλεοῦμένον του ἦρθα στὴν Ε.Σ.Σ.Δ. Δὲν ἔχω τὴν ἀκόρευση τῆς δυτικῆς διανοήσεως, οὔτε ταλαντεύομαι ἀνάμεσα στὸ νὰ καὶ στὸ ὄχι γιὰ νὰ καταλήξω στὴν ἀκίνησι, καὶ οὔτε κατέχω πιά τὴν ἀστεία κ' ὑψηλὴ ὁρμὴ τοῦ πολεμιστῆ τῶν ἀνεμόμυλων. Εἶμαι ἕνας ναύτης τοῦ Ὀδυσσεύς με φλογισμένη καρδιά καὶ ἀδυσώπητο καὶ ξεκάθαρο πνεῦμα· ὡστόσο ὄχι ἐκείνου τοῦ Ὀδυσσεύς ποὺ ξαναγύρισε στὴν Ἰθάκη, ἀλλὰ τοῦ ἀλλουνοῦ ποὺ γύρισε, σκότωσε τοὺς ἐχτροὺς του καὶ ποὺ νιώθοντας νὰ τὸν πνίγει ὁ ἀγέρας τῆς πατρίδας του, κίνησε ξανά μιά μέρα καὶ πῆρε τ' ἀνοιχτά. Ἄκουσε στὸ Βορρᾶ, μὲς στὴν ὑπερβόρεια ὁμίχλη, μιά καινούργια Σειρήνα. Τὴ σλάβικη σειρήνα. Καὶ νὰ ποὺ εἴμαστε μπροστὰ τῆς, δίχως νὰ βουλώνουμε τ' ἀφτιά μας, δίχως νὰ δεθοῦμε σ' ἀλμπουρα, πηγαίνοντας πέρα-δῶθε μὲς στὸ πλεοῦμένον μας, λεύτεροι. Ἀκοῦμε τὸ ἐξαισιο τραγούδι καὶ κρατᾶμε τὴν ψυχὴ μας ἀνέπαφη. Ὁ καπετάν-Ὀδυσσεύς ἀκίνητος στὴν πλώρη, φωνάζει: «Ἐ, σύντροφοι! ἀνοιχτε τὰ μάτια, τ' ἀφτιά, τὰ ρουθούνια, τὸ στόμα, τὰ χέρια· ἀνοιχτε τὸ μυαλό σας· γιομίστε τὰ σπλάχνα σας!»

Αὐτὸ ποὺ εἶταν ἀληθινὸ στὰ 1927 ἢ στὰ 1928 εἶναι ἀκόμα καὶ τώρα; Αὐτὸς ὁ ἀνεπαίσθητος ἡδονισμός, αὐτὴ ἡ παθητικὴ καὶ ἀκίνητη ταραχὴ τοῦ μυαλοῦ, ἔχουν κάτι τὸ ἐρεθιστικὸ γιὰ τὰ δικά μας τὰ πνεύματα ποὺ, ἂν εἶναι κριτικά, ὑποτάσσονται ὡστόσο στὴ λογικὴ τῆς καρδιάς. Δεχόμεστε τὴν ἀρνηση, ὅπως καὶ τὴν κατάφαση, ἀλλὰ μᾶς πιάνει Ἰλιγγος καὶ λύσσα μπροστὰ στὸ δαίμονα ποὺ μᾶς λείει τὴν ἴδια στιγμὴ «ὄλα ὑπάρχουν... τίποτα δὲν ὑπάρχει», μ' ἕνα ἐξοσπασμα γέλιου δαιμονικοῦ.

Ἴσως ὁ κ. Καζαντζάκης ἔφτασε τὸ τέταρτο στάδιο τῆς Ἰνδικῆς σοφίας, ποὺ τὴν ἐρμηνεύει με τὸν τρόπο του: «Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ τὰ στάδια εἶναι ἡ κατάσταση τῆς μάθησης καὶ τῆς πειθαρχίας· τὸ δεῦτερο, ἡ κατάσταση τοῦ γάμου καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος· τὸ τρίτο, ἡ κατάσταση τῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς σχετικῆς φτώχειας· τὸ τέταρτο, ἡ καθολικὴ ἀρνηση»¹. Γιὰ τὸν κ. Καζαντζάκη, ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τῆς ἀρνησης δὲ μπορεῖ ν' ἀρθεῖ παρὰ ἀπὸ μιά καθολικὴ μεταφυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἀρνηση.

Στάση τοῦ πνεύματος ποὺ παίζει με τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, ποὺ παίζει τὸ παιχνιδὶ τῆς ζωῆς, ποὺ χαίρεται μόνον του με τὸν ἑαυτό του, *che solo esso a sé piace*².

Ἄ! πόσο εἶχε δίκιο ὁ Ζορμπᾶς νὰ τὸν μαλώνει καὶ νὰ τὸν ἀγριεύει ὅταν, ἀπασχολημένος με τὸ Βουδδᾶ, δὲν ἐβλεπε πιά, δὲν αἰστανόταν πιά, δὲν σκεφτόταν πιά. Τὴ στιγμὴ ποὺ «ἡ ζωὴ εἶναι τόσο ἀπλὴ καὶ καλὴ»³.

1. Hinduisme et Bouddhisme, σελ. 76.

2. Dante: Καθατήριον, ΧVVI, 91.

3. Toda-Raba, σελ. 56.

Ἄλλο, ἓνα ἄρκετά διαβρωτικό ὄξύ γιὰ νὰ διαπεράσει τὸ δσπρακο τῆς ἐγκεφαλικότη-
τας τοῦ κυρίου του. Εἶναι καλὸ, ὡστόσο,
ποῦ ὁ κ. Καζαντζάκης ἔκανε αὐτὴ τὴ θαρ-
ρετὴν ἐξομολόγηση. Ὁ Ζορμπᾶς εἶναι ὁ
λαός, κι ὄχι μόνο ὁ λαός τῆς Κρήτης — ὁ
Ζορμπᾶς εἶναι Μακεδόνας — ἀλλὰ ὁ λάκε-
ρος ὁ ἑλληνικὸς λαός. Καί στὸ λαό του,
στὴ βαθειὰ ράτσα του, ἐκεῖ ξεναγυρνάει ὁ-
ριστικὰ ὁ συγγραφέας τῆς Ἀ σ κ η τ ι κ ῆς,
καθὼς ὁ Ὀδυσσεύς, ὕστερα ἀπὸ ἓνα μα-
κρινὸ ταξίδι, στὴ στεριά.

«Γιατὶ αὐτὸς εἶχε ὅ,τι χρειάζεται ἓνας
καλαμαράς γιὰ νὰ σωθεῖ: τὴν πρωτόγονη
ματιὰ ποὺ ἀδράχνει ψηλάθε σαῖτεφτά τὴ
ἔροφή τῆς τῆ δημιουργικῆ, κάθε πρωὶ ἀνα-
πνεοῦμενη, ἀφέλεια, νὰ βλέπει ἀκατάπαυ-
τα γιὰ πρώτη φορά τὰ πάντα καὶ νὰ δίνει
παρθένια στὰ αἰώνια καθημερινὰ στοιχεῖα—
ἀγέρα, θάλασσα, φωτιά, γυναῖκα, ψωμί· τὴ
σιγοῦράδα τοῦ χειριοῦ, τὴ δροσεράδα τῆς
καρδιάς, τὴν παληκαριά νὰ κοροῖδεύει τὴν
ἴδια του τὴν ψυχὴ, σὰ νᾶχε μέσα του μιὰ
δύναμη ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ τέλος
τὸ ἀγριο γάργαρο γέλιο ἀπὸ βαθειὰ πηγὴ,
βαθύτερη ἀπὸ τὸ σπλάχνο τοῦ ἀνθρώπου,
ποὺ ἀνατινάζουνταν ἀπολυτρωτικὸ στίς κρί-
σιμες στιγμὲς ἀπὸ τὸ γέρικο στήθος τοῦ
Ζορμπᾶ· ἀνατινάζουνταν καὶ μποροῦσε νὰ
γκρεμίσει, καὶ γκρεμίζε, δλους τοὺς φρά-
χτες—ἠθική, θρησκεία, πατρίδα—ποὺ ἀσκη-
σε γύρω του ὁ κακομοίρης ὁ φοβητοῦάρης ὁ
ἀνθρωπος γιὰ νὰ κουτσοπορέψει ἀσφαλι-
σμένα τὴ ζωούλα.

Ἄν ἀκουγὰ τὴ φωνὴ του—ὄχι τὴ φωνή,
τὴν κραυγὴ του— ἡ ζωὴ του θᾶχε πάρει ἀ-
ξία· θᾶ ζοῦσα μ' αἷμα καὶ σάρκα καὶ κόκ-
καλα ὅ,τι τώρα χασισοπότικα στοχάζουμαι
κ' ἐνεργῶ μὲ χαρτὶ καὶ καλαμάρι.

Μὰ δὲν τόλμησα. Ἐβλεπα τὸ Ζορμπᾶ
μεσάνυχτα νὰ χορεύει χλιμιντρίζοντας καὶ
νὰ μοῦ κράζει νὰ τιναχτῶ κ' ἐγὼ ἀπὸ τὸ
βολικὸ καβούκι τῆς φρονιμάδας καὶ τῆς συ-
νήθειας καὶ νὰ φύγω γιὰ τὰ μεγάλα ταξί-
δια μαζί του—κ' ἔμμενα ἀσάλευτος, τουρτου-
ρίζοντας...

Πολλὲς φορές ἔχω ντραπεῖ στὴ ζωὴ μου
γιατὶ ἔπιασα τὴν ψυχὴ μου νὰ μὴν τολμάει
νὰ κάνει ὅ,τι ἡ ἀνώτατη παραφροσύνη— ἡ
οὐσία τῆς ζωῆς—μοῦ φώναζε νὰ κάμω. Μὰ
ποτέ δὲν ντράπηκα γιὰ τὴν ψυχὴ μου ὅσο
μπροστὰ στὸ Ζορμπᾶ.»

«Δὲν εἶμαι Εὐρωπαῖος. Γεννήθηκα ἀνά-
μεσα Εὐρώπης κι Ἀσίας καὶ νοιώθω.»

«Ὅταν εἶμουν στὴν Ἀ' Δημοτικὸν εἶχαμε
στὸ β' μέρος τοῦ Ἀλφαβητάριου γιὰ ἀνά-
γνωσμα ἓνα παραμῦθι: Ἐνα παιδάκι εἶχε
πέσει, λέει, σ' ἓνα πηγάδι κ' ἐκεῖ βρῆκε μιὰ

πεντάμορφη πολιτεία—βαθιά περιβόλια, θυ-
μοῦμαι, μέλι, ριζόγαλο, παιχνιδάκια. Συλ-
λάβιζα καὶ κάθε συλλαβὴ μὲ βύθιζε πὺθ βα-
θιά στὸ παραμῦθι. Κ' ἓνα μεσημέρι, γυρί-
ζοντας ἀπὸ τὸ σκολειό, μπῆκα τρέχοντας
σπίτι, ἔτρεξα στὸ πηγάδι τῆς αὐλῆς μας,
κάτω ἀπὸ τὴν κληματαριά, καὶ κοίταζα συ-
νεπαρμένος, τὸ μαῦρο γυαλιστερό πρόσωπο
τοῦ νεροῦ. Καὶ μοῦ φάνηκε πὼς εἶδα τὴν
πεντάμορφη πολιτεία, σπῖτια καὶ δρόμους
καὶ παιδιὰ καὶ μιὰν κληματαριά φορτωμένη
σταφύλια. Δὲν κρατήθηκα πιά· κρέμασα κά-
τω τὸ κεφάλι, ἀπλωνα τὰ χέρια μου κ' ἔδι-
να μιὰ κλωτσιὰ στὴ γῆς, νὰ πάρω φόρα νὰ
πέσω. Μὰ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἡ μητέρα μου
μὲ εἶδε, ἔσυρε τὴ φωνή, ἔτρεξε κ' ἴσια-ἴσια
ποῦ πρόλαβε νὰ μὲ ἀρπάξη ἀπὸ τὴ μέση...

Ὅταν ἦμουν μικρὸ παιδί, κιντύνεψα νὰ
πέσω στὸ πηγάδι· ὅταν μεγάλωσα, κιντύνε-
ψα νὰ πέσω στὴ λέξη: «αἰωνιότητα» καὶ
σὲ κάμποσες ἄλλες λέξεις ἀκόμα: «ἔρωτας»,
«ἐλπίδα», «πατρίδα», «θεός». Κάθε χρόνο
μοῦ φαίνονταν πὼς γλύτωνα καὶ προχω-
ροῦσα· ἀλλάζα μονάχα λέξη κι αὐτὸ τῶλε-
γα λυτρωμό. Καὶ τώρα τελευταῖα, δυὸ ὁλά-
κερα χρόνια, κρέμουμαι ἀπὸ τὴ λέξη: «Βού-
δας»...

—«Νὰ φτάσεις νὰ ὑποτάξεις τὴν ὁμορφὴ
ἀσιατικὴ τρέλα στὴν αὐστηρὴ δυτικὴ λο-
γικὴ»?

—«Τὸ ὑψηλότερο καθῆκον τοῦ ἀνθρώ-
που: νὰ κραυγάζεις στὴν ἔρημο».

—«Ἄκουγα τὸν Ἀλέξη Ζορμπᾶ νὰ μοῦ
μιλάει γιὰ τὸ χωριό του στὸν Ὀλυμπο, γιὰ
τὰ χιόνια, τοὺς λύκους, τοὺς κομιτατζήδες
τὴν Ἁγία Σοφία, τὸ λιγνίτη, τὸ λευκόλιθο,
τὶς γυναῖκες, τὸ θεό, τὴν πατρίδα καὶ τὸ
θάνατο—καὶ ξάφνου, ὅταν πλαντοῦσε καὶ
πιὰ δὲν τὸν χωροῦσαν τὰ λόγια, τινάζον-
ταν ἀπάνω στὰ χοντρά χαλίγια τοῦ γι-
λοῦ κι ἀρχιζε νὰ χορεύει... χόρευε καὶ σκλή-
ριζε καὶ χτυποῦσε τὶς ἀδρὲς πατοῦσες στὸ
γιαλὸ καὶ πιτοῖλιζε μὲ θάλασσα τὸ πρό-
σωπό μου.»

Πόσοι ἀπὸ μᾶς θέλησαν ν' ἀνακαλύ-
ψουν, μὲς στὴν ἀβυσσο τῶν πύθ βαθιῶν πη-
γαδιῶν, μιὰν ἀλήθεια ποὺ δὲν ὑπάρχει!
Ἐνας ἀνθρωπος βρέθηκε ποῦ, ἔχοντας συν-
εἶδηση τῆς δύναμῆς του καὶ τῆς δικῆς του
ἀθλιότητος, ἀφοῦ ἀναγύρεψε, παντοῦ μὲς
στὸν κόσμο, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε θεό, ἀ-
φοῦ τὸν ἐνωσε παντοῦ, κι ἀφοῦ πουθενά δὲ
μπόρεσε νὰ τὸν ἀδράξει, σκάβει μιὰ τρύπα
βαθιά μέσα στὴ γῆ τῆς Κρήτης, τὴ γῆ του·
κ' ἐκεῖ, πάνω σ' αὐτὸ τὸν ἀνοιχτὸ τάφο,
θυσιάζει τὸν ἓνα ὕστερ' ἀπ' τὸν ἄλλο, τοὺς
θεούς, τοὺς φιλοσόφους, τὶς θρησκείες, τὶς
μεταφυσικὲς, τὶς ἠθικὲς. Καὶ βλέπει ν' ἀνε-
βαίνουν ἀπ' τὸν Ἄδη οἱ Ἰοκιοὶ, πολλοὶ πε-

1. Ἀλέξης Ζορμπᾶς, σελ. 204.

2. Toba-Raba, σελ. 76.

3. ὁ. π., σελ. 54.

4. Ἀλέξης Ζορμπᾶς, Πρόλογος, σελ. 9.

1. Ἀλέξης Ζορμπᾶς, Πρόλογος, σελ. 7.

2. Ταξιδεύοντας: Β' Ἰαπωνία-Κίνα, σελ. 30.

ρισσότεροι απ' τους ζωντανούς της γης. Έρχονται καλεσμένοι απ' αυτή τη μαγική χειρονομία, κι όχι για να ξαναζήσουν, αλλά για να φωνάξουν πώς πίστεψαν, κι αυτοί, στους θεούς και στα συστήματα των σοφών και πώς δλ' αυτά είναι ψέμμα. Πέρα απ' τη γη υπάρχει το σύμπαν. Πέρα απ' τον άνθρωπο, υπάρχει το σύμπαν. Πέρα απ' τη λογική υπάρχει το σύμπαν. Πέρα απ' τους θεούς υπάρχει το σύμπαν. Κι όταν δεν υπάρχει πια τίποτα για τον άνθρωπο, υπάρχει πάντα το σύμπαν. Αλλά όταν δεν υπάρχει πια συνείδηση για να συλλάβει το σύμπαν, το σύμπαν μπορεί να συνεχίζει την πορεία του μες στο άπειρο: το σύμπαν δεν υπάρχει πια. "Η το σύμπαν θά εΐταν ή ίδια του ή συνείδηση; Και να πού είμαστε μπροστά στο ανεξήγητο: εκεί όπου ο λόγος μόνος, λογική σκέψη και λόγος, δεν μπορεί να πάει μακρύτερα.

— Είμαι ξεροκέφαλος, έλεγε ο Ζορμπάς, εύκολα δέ μπαίνω στο νόημα... "Ε, μωρέ αφεντικό, και να μπορούσες αυτά πού λές να τα χόρευες, να τα καταλάβω..."¹.

Ο μύθος. Να πλάσεις το μύθο, παγκόσμια γλώσσα. «Μά αυτό μονάχα ένας μεγάλος ποιητής μπορεί να το κατορθώσει ή ένας λαός, ύστερα από πολλούς αιώνες αμίλητο δούλεμα»².

Ο Ζορμπάς είχε ακόμα ένα άλλο μέσο. "Όταν δέ μπορούσε να έκφραστει με τις λέξεις, το χόρευε αυτό πού ήθελε να πει.

«— "Ε, μωρέ, πού κατάντησαν οι άνθρωποι, φτου, να χαθούνε! Αφήκαν τα κορμιά τους και βουβάθηκαν και μονάχα με το στόμα μιλούνε. Μά τί να πει το στόμα; Τι μπορεί να πει το στόμα; Νάβλεπες του λόγου σου το ρουσό³ πώς με κοίταζε, από την κορφή ως τα πόδια, και πώς τα καταλάβαινε όλα! Του διηγήθηκα χορεύοντας τα πάθη μου, τα ταξίδια, πόσες φορές παντρεύτηκα, τί τέχνες έπιασα: νταμπορτζής, μινιδόρος, γυρολόγος, κανατάς, κομιτατζής, σαντουρτζής, στραγαλατζής, γύφτος, λαθρέμπορος: πώς με χώσαν φυλακή, πώς τδσκασα, πώς έφτασα στη Ρουσία... "Όλα, όλα τα καταλάβαινε, ως εΐταν και χαχόλος. Μιλούσαν τα πόδια μου, τα χέρια μου, μιλούσαν τα μαλλιά μου, τα ρούχα μου... Γελάς; Δεν πιστεύεις αφεντικό; Λές από μέσα σου: Μωρέ τί 'ναι αυτά πού μου τσαμπουνάει τούτος ο Σεβάχ Θαλασσινός! Κουβέντα με το χορό γίνεται; Κι όμως εγώ βάνω το κεφάλι μου, έτσι θά κουβεντιάζουμε οι θεοί κ' οι δολοί...».

Ο κ. Καζαντζάκης, ξαίρει πολύ καλά τί είναι χορός, αυτός πού έγραψε κάποτε: «Δυό άνθρωποι πού συνταράζονται και

κλαίνε για τον ίδιο χορό, είναι αδέρφια: δλοι οι άλλοι είναι άπιστοι κ' έχτροι»¹.

Πέρα απ' το λόγο και τη λογική, ή τέχνη κ' ή μυστηριακή μαγεία της: «σκοτεινές ανθρωποχτόνες δυνάμεις κατοικούν στα σωθικά μας, άποτρόπαιες όρμές να σκοτώσουμε, να γκρεμίσουμε, να μισήσουμε, ν' ατιμάσουμε: κ' έρχεται ή τέχνη με το γλυκό σουράβλι και μας λυτρώνει»².

Αλλά κι όχι ή τέχνη, πού εξαγνίζοντάς τα όλα, «άφαιρεί όλη τη θρεφτική ουσία των πραγμάτων, αφαιρώντας μαζί μ' όλα τα μικρόβια, και τη ζωή... Καθαρή ποίηση, καθαρή μουσική, καθαρή νόηση, τσαρλατάνικες σκοινοβασίες: έτσι τελειώνει, στο τέλος κάθε πολιτισμού, ή άγωνία του ανθρώπου. Του στερνού ανθρώπου, πού λυτρώθηκε από κάθε πίστη και πλάνη, πού δεν περιμένει πια τίποτα, δέ φοβάται πια τίποτα, δλο του το χώμα κατάντησε πνέμα και το πνέμα δεν έχει πια πού να ρίξει τις ρίζες του να βυζάζει και να θραφει. Αδειασε ο άνθρωπος, μήτε σπέρμα πια, μήτε κόπρο, μήτε αίμα. "Όλα τα πράματα κατάντησαν λέξεις, όλες οι λέξεις μουσικά παιχνιδίσματα και τώρα κάθεται ο στερνός άνθρωπος στην σκρα της έρημιάς του κι άποσυνθέτει τη μουσική σε βουβές μαθηματικές αναλογίες.

Τινάχτηκα. Ο Βούδας είναι ο στερνός άνθρωπος! φώναξα. Αυτό είναι το φοβερό μυστικό του νόημα. Ο Βούδας είναι ή «καθαρή» ψυχή πούχει αδειάσει, δεν έχει μέσα του τίποτα, είναι το τίποτα. Πρέπει να λυτρωθώ απ' αυτόν. Ο Βούδας είναι ο στερνός άνθρωπος, εμείς είμαστε ακόμα στην αρχή, δέ φάγαμε, δέν ήπιαμε, δέ φιλήσαμε αρκετά, δέ ζήσαμε ακόμα πρόωρα μας ήρθε ο ντελικάτος τούτος ξεθυμασμένος γέρος, ως ξεκουμπιστεί να φύγει!»³

Νίκη του Ζορμπά πάνω στον κύριο κι αφέντη του. Αλλά για πόσον καιρό;

* * *

Πέρασαν τριάντα αιώνες, το Αλγαίο πέλαγος, ύγρη γέφυρα άνόμεσα σε τρεις ήπειρους, έβλεπε την Ελλάδα, γαλαξία θαμνωτικών νησιών, να πετυχαίνει τη διάλυση πολλών κόσμων ύψηλου πολιτισμού και να δημιουργεί την Εύρωπη.

Ο ποιητής - φιλόσοφος της Ασκητικής και του Αλέξη Ζορμπά, πού άκούει πάντα μες στα τριόβαθα της καρδιάς του τη φωνή των σειρήνων της Ανατολής και της Δύσης, διάλεξε όριστικά, φτασμένος στο τέταρτο στάδιο της σοφίας, να τ' άπαρνηθει όλα, ως και να κράξει ακόμα στους ανθρώπους το μήνυμά του; "Η θά φτάσει, στο σταυροδρόμι των δύο κόσμων, να κάμει ν' άκουστέ ή κραυγή του

1. Αλέξης Ζορμπάς, σελ. 316.

2. δ. π., σελ. 317.

3. "Ο.π. σελ. 95. Ο Ζορμπάς διηγείται στο συγγραφέα πώς, μ' ένα φίλο ρώσο, πού δέν ήξαιρε έλληνικά, και πού αυτός πάλι δέν ήξαιρε ρωσικά, κατάφερε να έκφράσει τέλεια, δτι ήθελε να πει, χορεύοντας.

1. Toda-Raba, σελ. 165.

2. Αλέξης Ζορμπάς, σελ. 162.

3. Αλέξης Ζορμπάς, σελ. 161 - 162.

μὲς στὴν ἔρημο τοῦ 20οῦ αἰώνα; Μὲς στὴν ἔρημο. Καθόλου. Ἀλλὰ στὸν ὠκεανό, δπου, ἐφοῦ γκρέμισε καὶ τσάκισε ὄλους τοὺς θεησκευτικούς καὶ φιλοσοφικούς φραγμούς μὲ τὰ χέρια του ποῦναι τόσο ἀξία γιὰ νὰ γκρεμίζουν, ἄφησε τὰ κύματα νὰ κατακλύσουν τὴ φτωχὴ μας γνώση καὶ ἀρμενίζει, μονάχος, πάνω στὸ μικροσκοπικό του πλεούμενο, γιὸς τοῦ Ὀδυσσεῆ. Δὸν Ὀδυσσεῆς ὁ ἴδιος, κατὰ τὴν Ἰθάκη, ποῦ δὲν θᾶναι ποτε ἡ Ἰθάκη, γιατί ἡ Ἰθάκη δὲν ὑπάρχει.

Μπόρεσα ν' ἀδράξω τὸν ἀπιαστό Καζαντζάκη; Μπόρεσα νὰ πῶ γι' αὐτὸν ὅ,τι ἔπρεπε γιὰ νὰ κάμω ἐδῶ μιὰ εἰσαγωγή στὴν Ἀσκητικὴ του;

Ἡ σκέψη μου πάει σ' ἕναν λόγο ποῦ

βρίσκεται στὶς Upanishads. «Ἐπαινος λειψός — δὲν εἶναι ἔπαινος· ἔπαινος παραπλησίος — κακὸς ἔπαινος, ἔπαινος σωστός — ἀληθινὸς ἔπαινος» (Jaiminīya, 1, 356).

Εἶδουμαι, ἐγώ, νὰ εἴμουνά σωστός σ' ὅσα εἶπα. Ἀλλὰ νὰ ποῦ μοῦ ἔρχεται στὸ νου, τὴ στιγμή ποῦ εἶναι νὰ ξαναγυρίσω στὴ σιωπὴ, ἕνα τελευταῖο χωρίο τοῦ κ. Καζαντζάκη. «Τέτοιο εἶναι, λέει, τὸ συνειθισμένο τέλος στὰ λαϊκὰ γεωργιανὰ παραμύθια: «Πέσανε ἀπ' τὸν οὐρανὸ τρία μῆλα· τὸ ἕνα γι' αὐτὸν ποῦ διηγῆθηκε· τὸ ἄλλο γι' αὐτὸν ποῦ ἄκουσε: τὸ πῶ ὠραῖο ἔπεσε στὴν ἄβυσσο».

Ὅχι. Δὲν ἔπεσε στὴν ἄβυσσο. Ὁ κ. Καζαντζάκης τὸ κρατᾶει στὸ χέρι του.

Μεταφρ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΣ



Θ. Σ. ΕΛΙΟΤ

ΑΠΟ ΤΑ "ΤΕΣΣΕΡΑ ΚΟΥΑΡΤΕΤΤΑ,

[LITTLE GIDDING]

Στάχτη πάνω σ' ἑνὸς γέροντος τὸ μαρτίκι
 Εἶν' ὄλη ἡ στάχτη ποῦ καμμένο ῥόδο ἀφίνει.
 Σκόνη στὸν ἄερα ν' ἀναδεύει
 Μιᾶς ἱστορίας τὸ τέλος σημαδεύει.
 Σκόνη καταπιωμένη ἦτανε οπίτι—
 Ὁ τοῖχος, τὸ φάνωμα καὶ τὸ ποντίκι
 Τῆς ἐλπίδας θάνατος καὶ ἀπελπισία ὡς πέρα.
 Τοῦτος εἶν' ὁ θάνατος τοῦ ἄερα.

Εἶναι πλήμμυρα καὶ ξεραῖλα ἀκόμα
 Πάνω ἀπὸ τὰ μάτια, μὲς τὸ στόμα.
 Νεκρὸ νερὸ καὶ νεκρὴ ἄμμο
 Παλεύουν ποῖο νερθεῖ ἀπὸ πάνω.
 Καμένο χῶμα στραγγισμένο
 Χάσκει τὸ μάταιο κόπο τὸ χαμένο,
 Γελάει βαρύνυμα θαορεῖς.
 Τοῦτος εἶν' ὁ θάνατος τῆς γῆς.

Νερὸ καὶ φωτιὰ διαδέχονται ὅτι
 Στάθηκε πόλη καὶ ἀγριόχορο καὶ βοσκοτόπι.
 Νερὸ καὶ φωτιὰ περιγελοῦνε
 Τὴ θυσία πούφτιασε ν' ἀπαρνηθοῦμε.
 Νερὸ καὶ φωτ'ὰ θ' ἀφίσουν σάπια
 Τὰ θεμέλια ποῦ ξεχάσαμε ρημάδια,
 Τοῦ ἱεροῦ, τοῦ χοροῦ, τῆς πυροσιᾶς.
 Τοῦτος εἶν' ὁ θάνατος τοῦ νεροῦ καὶ τῆς φωτιᾶς.

Ἀπόδοση: ΑΝΤΩΝΗ ΔΕΚΑΒΑΛΛΕ